

А. А. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
e-mail: PryhodzichAA@bsu.by*

НАЗВЫ ГЕАГРАФІЧНЫХ АБ'ЕКТАЎ ЛАНДШАФТНАЙ СЕМАНТЫКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ І НЯМЕЦКАЙ ТАΠΑНІМІЦЫ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці функцыянавання тапанімічных назваў з выражанымі антанімічнымі кампанентамі *верхні / ніжні, высокі / нізкі (ober / nieder, unter)* у беларускім і нямецкім тапаніміконе. Аналізуецца колькасны склад такіх утварэнняў у тапанімічных сістэмах абедзвюх моў, вызначаюцца прычыны і ўмовы намінацыі такіх аб'ектаў, звязаныя з асаблівасцямі ландшафту і прасторавага размяшчэння на еўрапейскім кантыненце.

Ключавыя словы: тапанімікон; састаўныя тапонімы; кампаненты *верхні / ніжні; высокі / нізкі (ober/nieder, unter)*; беларуская мова; нямецкая мова; прасторава-ландшафтная семантыка.

Е. А. Пригодич

*Белорусский государственный университет
Минск, Республика Беларусь
e-mail: PryhodzichAA@bsu.by*

НАЗВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ ЛАНДШАФТНОЙ СЕМАНТИКИ В БЕЛОРУССКОЙ И НЕМЕЦКОЙ ТОПОНИМИКЕ

В статье рассматриваются особенности функционирования топонимических названий с выраженными антонимическими компонентами *верхний / нижний, высокий / низкий (ober / nieder, unter)* в белорусском и немецком топонимиконе. Анализируется количественный состав таких образований в топонимических системах обоих языков, определяются причины и условия номинации таких объектов, связанные с особенностями ландшафта и пространственного расположения на европейском континенте.

Ключевые слова: топонимикон; составные топонимы; компоненты *верхний / нижний; высокий / низкий (ober / nieder, unter)*; белорусский язык; немецкий язык; пространственно-ландшафтная семантика.

A. A. Pryhodzich

*Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus
e-mail: PryhodzichAA@bsu.by*

NAMES OF GEOGRAPHICAL OBJECTS OF LANDSCAPE SEMANTICS IN BELARUSIAN AND GERMAN TOPONYMY

The article discusses the features of the functioning of toponymic names with pronounced antonymic components *верхні / ніжні, высокі / нізкі (ober / nieder, unter)* in the Belarusian and German toponymicon. The quantitative composition of such formations in

the toponymic systems of both languages is analyzed, the reasons and conditions for the nomination of such objects related to the features of the landscape and spatial location on the European continent are determined.

Key words: toponymy; compound toponyms; *верхн і/ніжні, высокі/нізкі* (*ober / nieder, unter*) components; Belarusian language; German language; spatial and landscape semantics.

На сінхронным і дыяхронным зрэзах структурна-словаўтваральная характарыстыка тапонімаў дазваляе вызначыць шляхі і спосабы намінацыі, час, матывацыю і ўмовы ўзнікнення онімаў, з’яўляецца магчымасць вылучыць апазіцыі і дыферэнцыйныя прыкметы ўнутры тапанімічных класаў. Кожны кампанент утварае непадзельную па структуры назву, але разам з тым характарызуе аб’ект. Пэўную групу складаюць складаньня і састаўныя тапонімы з выражанымі антанімічнымі кампанентамі *верхні/ніжні, высокі/нізкі, ober/nieder, unter* у беларускай і нямецкай тапаніміі. “Айконімы ландшафнага тыпу, да якіх адносім айконімы з семантычнай апазіцыяй верх-ніз, з’яўляюцца састаўной часткай у арганізацыі і катэгарызацыі прасторы, вылучаюцца з сістэмы тапонімаў і адпавядаюць тапанімічным мадэлям” [1, с. 371].

Аналіз тапонімаў вылучанай групы сведчыць, што ў якасці атрыбутыўнага кампанента, які знаходзіцца ў прэпазіцыі ў адносінах да субстантыва, выступаюць палярызацыйныя прыметнікі, якія ўтвараюць дыферэнцыйную функцыю *верхні/ніжні, высокі/нізкі, ober/nieder, unter: Верхнія Жары – Ніжнія Жары, Верні Горад – Ніжні Горад, Верні Церабяжоў – Ніжні Церабяжоў, Слабада – Верхняя Слабада, Гарадзец – Высокі Гарадзец, Буда – Высокая Буда, Гара – Высокая Гара, Ляды – Высокія Ляды, Грэбля – Высокая Грэбля, Барок – Высокі Барок, Гарадзец – Высокі Гарадзец.*

У разглядаемых тапонімах функцыю апорнага кампанента звычайна выконвае субстантыў у сінгулятыўнай (*Верні Церабяжоў – Ніжні Церабяжоў, Высокая Буда, Высокая Гара, Высокі Гарадзец*) і плюратыўнай форме (*Верхнія Жары – Ніжнія Жары, Высокія Ляды*), на які і прыпадае дамінуючая функцыя ўсёй намінацыі. У даследуемых назвах, нягледзячы на граматычна галоўную ролю субстантыўнага кампанента ў структуры словазлучэння, асноўную тапанімічную нагрузку выконвае атрыбутыўны кампанент [2, с. 84].

Паводле В. П. Лемцюговай, населеныя пункты з названымі кампанентамі ў асноўным размешчаны на ўзвышаных месцах. Часцей за ўсё размяшчаліся ў межах палёў і лясных урочышчаў, запазычваючы гатовыя назвы аб’ектаў: *Высокае* – поле, лес на ўзвышаным месцы, *Высокая Гара* – узгорак, *Высокі Бор* – сасновы лес на ўзвышшы [3, с. 106]. Па такім жа тыпу ўтварыліся і найменні: *Высока – Літоўск, Высокая, Высокая Горка, Высокая Грыва, Высокая Грэбля, Высокая Ліпа, Высокая Старына, Высокі Борак, Высокі Востраў, Высокі Дуб, Высокі Хутар, Вярхі, Верхняя, Вярхоўе, Верхаўляны, Вярхполле,*

Вярховічы, Вярхуціна, Верхмень, Верхняя Вавёрка (Верх-Вавёрка) – рака Вавёрка. Прынамсі, да тапонімаў з прасторавай семантыкай ‘высокае месца’ адносяцца і назвы: 1) *Груд, Груды, Грудок, Гіневічаў Груд, Чырвоны Груд. Грудзь – ‘груд,пагорак, узгорак’* [4, с. 183]; 2) *Града, Градкі, Барсукова Градка, Гарэлая Града, Дубовая Града, Крывая Града, Ляхава Града, Пустая Града, Рэнная Града, Якавіна Града, Грады. Града – ‘рад узгоркаў’* [4, с. 186]; 3) *Грыва.* Грыва – ‘узгорак, парослы лесам’ [4, с. 157]. 4) *Новая Грэбля. Грэбля – ‘, Слудыш, і інш.*

Да тапонімаў з прасторавай семантыкай ‘нізкае месца’ можна аднесці назвы: 1) *Глыбокае, Глыбокая, Глыбоцкая, Глыбочыца; матывацыяй для назваў мог служыць і характар рэльефу* [3, с. 27]; 2) *Волма. Волма-упадзіна рэчышча, Ямна, Ямнае, Ямнішча, Ямнік, Ямінкс, Яміца, Ямпаль, у аснове якіх выяўляецца апелятыў яма ‘упадзіна’ і інш.*

Антанімічныя кампаненты *верхні / ніжні, высокі / нізкі, ober / nieder, unter* указваюць на размяшчэнне паселішча на высокіх ці нізкіх месцах. Часта выяўляюцца ў межах на невялікай адлегласці адзін ад аднаго.

Сустракаюцца ў беларускай тапаніміцы таксама і складаныя тапонімы разглядаемага тыпу, якія ўяўляюць спалучэнні, што ўзніклі шляхам марфалага-сінтаксічнага аб’яднання дзвюх асноў і маюць цэласнае афармленне (*Верхнядзвінск – у верхнім цячэнні ракі Дзвіны, Верхалессе, Верхмень, Нізкабор’е*). Такія найменні маюць адзін асноўны націск, а пры скланенні звычайна змяняецца толькі апошняя частка наймення. Характэрным для такіх спалучэнняў з’яўляецца тое, што кампаненты такіх кампазітаў “займаюць пэўнае месца і не дапускаецца іх перастаноўка” [4, с. 83]. Разглядаемыя тапонімы, аформленыя спосабам складання, з’яўляюцца непрудуктыўнымі і ўтвараюць адносна нешматлікую групу.

У нямецкамоўнай тапаніміі таксама зафіксаваныя назвы адпаведнага тыпу: *Oberharz* (Паўночна-заходняя частка нямецкага сярэдняга горнага хрыбта Гарц, які распасціраецца ў Ніжняй Саксоніі на вышыні крыху больш за 700 м над узроўнем мора), *Oberharz am Brocken, Oberhausen, Oberhof, Oberhofen am Irrsee, Oberhofen im Inntal, Oberhofen am Thunersee, Oberhofen AG, Oberhoffen-lès-Wissembourg, Oberhoffen-sur-Moder, Oberhofen im Emmental, Oberhofen Oberhofen bei Kreuzlingen, Oberhofen bei Münchwilen; Oberkirch, Oberkochen – Unterkochen, Oberlungwitz – Lungwitz, Obermoschel – Niedermoschel, Obernburg am Main, Oberndorf am Neckar, Obernkirchen, Ober-Ramstadt, Riexingen – Unterriexingen-Oberriexingen, Obertshausen – Stadtteil Hausen, Oberursel, Oberviechtach-Viechtach, Oberwesel (напаян. *Wesel*), Oberwiesenthal* (горад на вышыні 915 м над узроўнем мора, нават раёны горада маюць антанімічныя назвы *Oberwiesenthal, Unterwiesenthal*), *Oberschleißheim – Unterschleißheim і інш.* У якасці асцярожнай гіпотэзы можна дапусціць, што кампанент *Ober* указваў не толькі на геаграфічнае

размяшчэнне аб'екта, але і на статус паселішча. Так, тапонім *Везель* (*Wesel*) першапачаткова быў дваром, а ў 1220 годзе ўжо горад *Обервезель* (*Oberwesel*) атрымаў Імперскі статус *Oberwesel*.

Меньшая ў колькасных адносінах група тапонімаў зафіксавана з кампанентам *ніз*: *Ніз, Нізы, Нізкі, Нізок, Нізяны, Нізякі, Паніжаны, Нізянкі, Нізаўка, Нізкі, Нізкабор'е, Нізаўцы; Niedenstein, Niederkassel, Niedernhall, Nieder-Olm, Niederstetten, Niederstotzingen, Unterschleißheim, Глыбокае, Глыбокі Вугал, Глыбокі Кут, Яма, Яменка, Ямна*.

Тапонімы названага тыпу сустракаюцца і на іншых тэрыторыях. *Параўн., Ніжневартаўск, Ніжні Ноўгарад, Ніжні Тагіл, Верхні Рагачык, Верхні Ларс, Верхні Басхунчак і інш.*

Намі зафіксаваны таксама і антрапонімы даследуемага тыпу: *Высоцкі, Oberhof, Oberhof, Obendörffer, Obernburger, Oberlender, Obernhoven, Obermüller, Niederhof, Niedermülle,r Niederberg, Unterkircher, Unterkochen, Нізюха, Ніжнік, Верхавец, Верхай, Вершаня, Вяршэня, Вяршыцкі, Ніжнік, Ніжнікаў, Нізкі, Нізкіх, Нізюлька, Ніжэвіч, Ніж, Ніжко і г. д.*

Аналіз назваў з кампанентамі ландшафнай семантыкі ў беларускай і нямецкай тапаніміцы сведчыць аб дастаткова шырокім выкарыстанні такога спосабу намінацыі геаграфічных аб'ектаў на адзначаных тэрыторыях, пры гэтым неабходна адзначыць, што колькасны рост такіх утварэнняў не выяўляецца.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Трацяк В. Семантычная апазіцыя 'верх – ніз' у айконімах польска-беларускага памежжа, матываваных апелятыўнай лексікай / *Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia*. – Warszawa, 2017. – 441 с.
2. Капылоў І. Л. Тапанімія беларускіх дзелавак помнікаў XV – XVIII стст. : аўтарэф. дыс. ...канд. філал. навук: 10. 02. 01. – Мінск, 2001. – 20 с.
3. Лемцюгова В. П. Тапонімы распаўядаюць : навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Літаратура і Искусство, 2008. – 416 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 7. Гляденье – Девичество / склад. : Т. І. Блізнюк [і інш.] ; рэд. А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 303 с.
5. Янушкевіч С. А. Уласныя назвы населеных пунктаў Заходняй Гродзеншчыны: дыс. ...канд. філал. навук: 10. 02. 01. – Гродна, 1998. – 195 с.